

Michałowska, Anna

„Polin—Studies in Polish Jewry, t. XV”,
wyd. Antony Polonsky, Oxford 2002 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 95/1, 124-126

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

„Polin — Studies in Polish Jewry” t. XV, wyd. Antony P o l o n s k y, *The Littman Library of Jewish Civilization*, Oxford, Portland Oregon 2002, s. 558.

Tematem przewodnim XV tomu „Polin” jest żydowskie życie religijne w latach 1500–1900. Teksty dotyczące tej tematyki, umieszczone w pierwszej części periodyku, pochodzą z międzynarodowej konferencji, która odbyła się w kwietniu 1999 r. w Krakowie i poświęcona była pamięci zmarłego dwa lata wcześniej profesora Chone Shmeruka. Materiały z tej konferencji zostały wydane pod redakcją Michała G a l a s a („Duchowość żydowska w Polsce”, Kraków 2000).

Część pierwsza zawiera następujące artykuły. Krzysztof P i l a r c z y k zajmuje się drukiem Talmudu w Polsce w XVI–XVII w. Od połowy wieku XVI Talmud znajdował się na indeksie ksiąg zakazanych i drukarze włoscy obawiali się go drukować, był natomiast drukowany w Rzeczypospolitej, Turcji oraz niektórych miastach szwajcarskich i niemieckich. Jak podaje autor, w tym okresie żydowskie oficyny drukarskie Krakowa i Lublina wydały cztery pełne edycje Talmudu oraz pojedyncze jego traktaty, w znacznej mierze zaspokajając potrzeby żydowskiego rynku książki i przyczyniając się do rozwoju studiów talmudycznych. Artykuł Stefana S c h r e i n e r a poświęcony jest twórczości Izaaka z Trok, wybitnego karaïmskiego uczonego z drugiej połowy XVI w., autora pracy *Sefer chizuk emuna*, zajmującej ważne miejsce w historii polemiki między chrześcijanami a Żydami. Autor przedstawia źródła przestudiowane przez Izaaka podczas prac nad książką (komentarze do Biblii, prace historyczne i filozoficzne oraz klasyczna literatura rabiniczna, przede wszystkim targumy i Talmud) i zwraca uwagę na fakt, że uczeni karaïmscy w tym okresie nie odrzucali tradycji rabinicznej, ale przeciwnie, w pełni z niej korzystali i z nią się utożsamiali. Judith K a l i k opisuje stosunek Polaków do duchowości żydowskiej w XVIII w. Zwraca uwagę na różnice między oficjalną doktryną Kościoła a popularną, chrześcijańską koncepcją judaizmu, pokazuje przykłady typowej polemiki antyżydowskiej opartej na krytyce biblijnej oraz zróżnicowaną znajomość judaizmu wśród autorów literatury polemicznej. Hanna W ę g r z y n e k przedstawia szesnastowieczną relację dotyczącą święta Purim, pojawiającą się w zeznaniach w procesie Żydów sochaczewskich, oskarżonych w 1556 r. o profanację hostii. Procesja na żydowskiej ulicy, błędnie interpretowana przez świadków jako parodia Męki Chrystusa (czemu sprzyjała zbieżność w czasie z chrześcijańską Wielkanocą), była w rzeczywistości elementem obchodów święta Purim. Autorka zwraca przy tym uwagę na specyfikę polskich obrzędów purimowych i wysuwa przypuszczenie, że wykształciły się one w Europie Wschodniej pod wpływem zwyczajów bizantyńskich. Artykuł Gershona Davida H u n d e r t a poświęcony jest żydowskiej duchowości ludowej w XVIII w. Wpływ na nią wywarło upowszechnianie się w drugiej połowie XVII stulecia literatury mistycznej, popularyzującej idee i praktyki kabalistyczne. Autor podaje także wiele prac niemistycznych, które były popularne i wielokrotnie wydawane, wskazując na związki niektórych zawartych w nich wątków z późniejszymi koncepcjami chasydzkimi.

Cztery artykuły dotyczą ruchów mesjańskich, przede wszystkim frankizmu. Harris L e n o w i t z omawia spory dotyczące przedstawień ikonograficznych w propagandzie frankistowskiej. Autor przedstawia wizerunki mesjasza (Sabataja Cwi, Jakuba Franka i jego córki Ewy), stanowiące wyzwanie zarówno dla Żydów rabinicznych, jak i dla chrześcijan, ich symbolikę, związki z ikonami chrześcijańskimi, a także powstawanie kultu obrazów. Jan D o k t ó r w swoim artykule zajmuje się dziejami frankistów, którzy odmówili pójścia drogą wyznaczoną przez Franka i nie weszli do Kościoła katolickiego. Omawia zabiegi Franka, a później jego dzieci, mające na celu przyciągnięcie frankistów pozostających w judaizmie i islamie, rezygnując nawet wobec nich z bezwzględnego nakazu publicznej konwersji na katolicyzm. Jednak, jak zauważa autor, warunki życia poszczególnych grup frankistów i postępująca asymilacja sprawiły, że w XIX w. losy frankistów katolickich, żydowskich i islamskich definitywnie się rozeszły. Sid Z. L e i m a n przedstawia stosunek Jonatana Eibenschütza, jednego z najwybitniejszych talmudystów w XVIII w., do ruchu frankistów w Polsce. Eibenschütz oskarżony został o sprzyjanie sabataizmowi, a wrogowie zarzucali mu także co najmniej obojętność w sporze między frankistami a Żydami „talmudystami”. Autor pokazuje, że wbrew tym oskarżeniom Eibenschütz był autorem pracy skierowanej przeciwko frankistom, a przede wszystkim przeciwko głoszonej przez nich tezie o konieczności używania krwi przez Żydów. Michał G a l a s omawia oddziaływanie frankizmu na kulturę polską. Działalność sabataistów, a potem frankistów, zaowocowała próbami misji chrześcijańskich wobec Żydów, a także wzrostem zainteresowania różnymi wątkami mistyki żydowskiej, czego wynikiem było przenikanie idei kabalistycznych i sabataistycznych do polskiej

literatury i myśli religijnej (Adam Mickiewicz, Andrzej Towiański). Autor zwraca także uwagę na ewolucję stosunku społeczeństwa polskiego do frankizmu i frankistów, od początkowo entuzjastycznego do zdecydowanie negatywnego, stanowiącego element propagandy antysemitki w początkach XX stulecia.

Pięć artykułów poświęcono dziejom chasydyzmu i przywódców chasydzkich. Karl E. G r ö z i n g e r pisze o przywódcy w chasydyzmie wschodnioeuropejskim, cadyku i baal szemie. Podkreśla konieczność zrewidowania koncepcji baal szema, przedstawianego niekiedy pogardliwie przez towarzyszy Beszta, a w rzeczywistości cieszącego się wielkim uznaniem i szacunkiem w społeczności aszkenazyjskiej. Przykładem tego może być wysoka pozycja samego Beszta, profesjonalnego baal szema, mieszkającego w domu należącym do gminy, mającego u swego boku pomocników opłacanych z kasy gminnej i powszechnie szanowanego. Suzanne G a l l e y zajmuje się opisami dzieciństwa i młodości cadyków w opowieściach chasydzkich. Pokazuje, że większość legend wpasowuje się w określone modele żydowskiej tradycji, co dotyczy zwłaszcza wybitnych zdolności intelektualnych i wczesnego osiągnięcia mądrości. W opowieściach o młodości Baal Szem Tową pojawia się nowy element: niespodziewane ujawnienie się na pozór przeciętnego chłopca, natomiast w późniejszych historiach występuje nieograniczone otrzymywanie mistycznej inspiracji oraz pozyskiwanie wiedzy ezoterycznej dzięki dziedzictwu dynastycznemu. David A s s a f przedstawia dwie różne interpretacje upadku, a w jego następstwie śmierci (1815) Jakowa Icchaka Horowica, zwanego „Widzącym z Lublina”. Wersja chasydzka mówiła o „wielkim upadku”, łącząc to wydarzenie z emocjonalnym załamaniem cadyka w związku z pogrzebaniem nadziei mesjańskich, jakie wiązał z Napoleonem. Natomiast wersja maskilów, mająca wyraźnie satyryczno-polemiczny charakter, przypisywała upadek cadyka jego nietrzeźwości i brakowi fizyczno-emocjonalnej równowagi. Roland G o e t s c h e l opisuje koncepcję Mesjasza, syna Józefa w pismach rabiego Cadoka ha-Kohena Rabinowicza (1823–1900). Rabi Cadok popierał ideę, że nadejście Mesjasza może nastąpić w każdym momencie historii, a w Mesjaszu, synu Józefa i Mesjaszu, synu Dawida widział odpowiednio „idealne typy” cadyka i chasyda. Yoram J a c o b s o n zajmuje się jednym z głównych motywów dzieła *Sefat emet*, zbioru homilii Jehudy Lejba Altera, przywódcy ośrodka chasydzkiego w Górze Kalwarii (Gur) w latach 1870–1905, a mianowicie pierwotnym Chaosem (czyli Naturą — jednym z centralnych pojęć chasydyzmu Gur) i Stworzeniem. W świetle koncepcji Jehudy Lejba Altera, pierwotnie świat był Torą i Szabatem, zakrytymi chaosem dni Stworzenia, a odkrytymi ponownie wraz z otrzymaniem Tory — zwieńczeniem dzieła Stworzenia.

Artykuł Margarete S c h l ü t e r poświęcony jest przyjmowaniu przez Nachmana Krochmala konstrukcji z tradycji rabinicznej przy opisie powstawania ustnej Tory (kształtowanie się Miszny i porządku jej traktatów, toseft i Talmudu). Krochmal korzystał w wielu prac rabinicznych (Majmonidesa, Ibn Dauda, Zacuto, a przede wszystkim Szeriry — Gaona babilońskiego z X w.) wykazując, że nie ma sprzeczności między tradycyjnymi poglądami a nowoczesnymi wymaganiami rozumowania.

Druga część periodyku zawiera artykuły o różnorodnej tematyce. Veronica B e l l i n g przedstawia wiersz rabina Judy Leo Landaua, pochodzącego ze wschodniej Galicji, a w latach 1903–1942 pełniącego funkcję rabina w Johannesburgu, w Południowej Afryce, autora wierszy i sztuk pisanych po hebrajsku. Prezentowany wiersz, zatytułowany *Ahavat yehonatan*, jest balladą o życiu króla Jana III Sobieskiego, opartą na ludowej opowieści. Artykuł Adama K a ź m i e r c z y k a systematyzuje dotychczasową wiedzę na temat Jakuba Becala, faktora Jana III Sobieskiego, a także zawiera nowe informacje, pochodzące z niewykorzystywanych dotychczas materiałów archiwalnych. Autor przedstawia działalność Becala w dobrach dziedzicznych Sobieskiego i na terenie ekonomii samborskiej, a także jako administratora akcyzy i cel koronnych i królewskich. Sukcesy Becala spowodowały falę protestów i doprowadziły do wysunięcia przeciwko niemu w 1691 r. oskarżenia o bluźnierstwo, co stało się przedmiotem obrad sejmiku grodzieńskiego 1692–1693 r. Scott U r y omawia funkcję szadlana w dawnej Rzeczypospolitej, zakres jego obowiązków, metody działania i ograniczenia oraz postrzeganie tej funkcji przez społeczność żydowską. Autor porównuje funkcję szadlana w Rzeczypospolitej do analogicznej, spotykanej u Żydów morawskich, a także do wysłanników reprezentujących interesy wspólnot szkockich w Rzeczypospolitej. Eliyana R. A d l e r zajmuje się edukacją dziewcząt żydowskich w XIX w. w Europie Wschodniej. Opiera się na autobiografiach żydowskich emigrantów do Stanów Zjednoczonych i Kanady, które napłynęły na konkurs ogłoszony przez nowojorski Instytut YIVO w 1942 r. Szymon R u d n i c k i przedstawia nastroje antysemitki na ziemiach polskich w pierwszej ćwierci XX w. oraz próby ograniczenia roli ekonomicznej Żydów. Jedną z takich prób było założenie w roku 1913 Towarzystwa Rozwoju Handlu, Przemysłu i Rzemiosł. Artykuł Daniela B l a t m a n a omawia sytuację polskich Żydów ocalałych po holokauście, wyzwolonych w obozach, a także wracających ze Związku Radzieckiego. Autor podaje liczebność Żydów w poszczególnych miastach, pokazuje próby odbudowy

życia żydowskiego, a także zwraca uwagę na traktowanie Żydów jako obcych, zarówno przez społeczeństwo polskie, jak i przez grupy rządzące. Eugenia P r o k o p – J a n i e c przedstawia udział pisarzy żydowskich w literaturze polskiej, zwracając uwagę na dwie perspektywy. Pierwszą jest udział pisarzy żydowskich w życiu literackim, od początku XIX w. znaczący w wielu gałęziach literatury. Drugą perspektywę stanowi wnoszenie do języka i literatury polskiej losów Żydów (autorka wskazuje tu dwa główne tematy: tożsamość żydowska i holokaust), a także motywów kultury żydowskiej i symboli judaizmu, czego ukoronowaniem jest synteza polskiej i żydowskiej tradycji u takich pisarzy, jak Schultz, Rudnicki, Strykowski czy Grynberg. Sławomir K a p r a l s k i pokazuje rolę obozu w Oświęcimiu jako szczególnego miejsca pamięci, miejsca męczeństwa, na którym budowana jest współczesna tożsamość żydowska (podobne zjawisko dotyczy także Romów). Autor zwraca uwagę na zmianę miejsca obozu oświęcimskiego w pamięci zbiorowej Polaków: od początkowego symbolu historycznego konfliktu polsko-niemieckiego do punktu wyjścia dla konfrontacji pamięci polskiej z pamięcią żydowską oraz nowego spojrzenia na stosunki polsko-żydowskie. Tekst Marty K u r k o w s k i e j – B u d z a n („My Jedwabne”), mieszkającej w Krakowie a urodzonej w Jedwabnem, stanowi refleksję o stosunkach polsko-żydowskich, zbiorowej i indywidualnej pamięci, przeplecioną wspomnieniami i fragmentami rozmów z mieszkańcami miasteczka.

W trzeciej, stałej części periodyku znajdują się artykuły recenzyjne i recenzje ukazujących się książek, wspomnienia o osobach zmarłych (Chone Shmeruk, Jan Karski i Moshe Mishkinsky) oraz informacje o autorach zamieszczonych artykułów, słowniczek i indeks.

Anna Michałowska
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Almut B u e s, *Das Herzogtum Kurland und der Norden der polnisch-litauischen Adelsrepublik im 16. und 17. Jahrhundert*, Litblockin, Giessen 2001, s. 370.

Do tej pory w historiografii niewiele miejsca poświęcono Księstwu Kurlandii i Semigalii, jak brzmiała oficjalna nazwa tego kraju. Księstwo było peryferyjne i buforowe — leżało na pograniczu ówczesnych mocarstw nadbałtyckich: Polski–Litwy, Szwecji oraz zmuszone do podległości Moskwy. W XVII w. księżęta Kurlandii, starając się zachować neutralność na arenie polityki zagranicznej, popadali często w poważne tarapaty: ich władztwo podczas drugiej wojny północnej (1655–1660) było teatrem przemarszów obcych wojsk, a przez pewien czas było nawet okupowane przez Szwedów. W XVIII stuleciu księstwo stało się satelitą Cesarstwa Rosyjskiego z marionetkowym rządem osadzonych na tronie kurlandzkim Bironów (po wygaśnięciu rodzimej dynastii Kettlerów w 1737 r.). Poprzez całą jednak epokę wczesnonowożytną, formalnie od lat sześćdziesiątych XVI w., pozostawało lennem Rzeczypospolitej aż do jej ostatniego tchnienia w 1795 r. Później jego tereny weszły w skład Cesarstwa Rosyjskiego, w którego granicach przetrwały wraz z sąsiednimi Inflantami aż do schyłku I wojny światowej. Po 1918 r. Kurlandia weszła w skład nowo utworzonego państwa łotewskiego. Peryferyjne, buforowe, zapomniane i z rzadka przywoływane w syntezach dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej księstwo stało się przedmiotem długoletnich badań, a w ich konsekwencji niedawno opublikowanej monografii. Autorką jest niemiecka historyczka, na stałe zamieszkała w Warszawie i pracująca w tutejszym Deutsches Historisches Institut, Almut B u e s.

Pod względem opracowań historycznych tylko schyłkowy okres panowania rosyjskiego był szczególnie sprzyjający dla Kurlandii–Inflant, dzięki znakomitej syntezie Leonida A r b u s o w a, Rosjanina z pochodzenia, lecz Niemca nadbałtyckiego z wyboru¹. Skomplikowana sytuacja etniczna i polityczna regionu w okresie międzywojennym nie sprzyjała powstaniu nowszej syntezy historycznej w językach kongresowych. Podobnie w okresie

¹ L. A r b u s o w, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurland*, Riga 1918 (przedruk Hanower 1972).